

Kritično o "ženskah, drogah in zaporu"

A critical look at "women, drugs and prison"

Mitja Muršič

Povzetek

Mitja Muršič, univ. dipl. soc. ped., Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, Poljanski nasip 2, 1000 Ljubljana.

Prispevek nakaže, da droge njihovega uporabnika ne zaprejo nujno v svobodo omejujočo celico, da je ženski spol v sodobni družbi svojevrsten zapor in odvisnost ter da sodobni zapor moškega spola in obenem škodljiva droga par excellence. Zavzema se za družbo, v kateri uporaba drog ne bo le ena redkih dosegljivih opcij (ali celo nujnost) posameznikove prilagoditve na življenjski položaj oz. v kateri bo morebitno uživanje drog lahko (varna) uporaba (in le po resnično avtonomni izbiri tudi "zloraba").

Ključne besede: zapor, ženske, droge, strukturno nasilje

Abstract

This article maintains that drugs do not necessarily lock the user up in a freedom-restricting cell, that the female sex in the society today is a kind of prison in itself and an addiction, and that prison today is male and a dangerous addiction par excellence. The article promotes a society in which taking drugs will not be one of very few accessible options (or even necessities) for an individual to adjust to his/her life situation, or rather, in which potential drug taking can will only be (safe) use (and 'abuse' only by truly autonomous choice).

Key words: prison, drugs, women, structural violence

1 Uvod

Vsaka od posameznih sestavin iz naslova članka (ženske – droge – zapor) je svojevrstna kontroverzna družbena konstrukcija. Ko jih na kritičen način mislimo v medsebojnih povezavah, jih lahko razumemo kot mnogo manj ločene diskurzivne entitete, kakor pa nam to s svojo ločevalno obliko nakazuje jezik ali kakšna (druga) ideologija.

Med študiranjem literature na temo “ženske, droge in zapor” so se mi v živahnem procesu miselne kombinatorike izoblikovala (med drugim) sledeča kompleksna vprašanja, na katera bi na tem mestu želel ponuditi vsaj nekaj kratkih in zasilnih “odgovorov”. Kakšnega spola je zapor za ženske? Kakšne vrste zapor je ženski spol? Kakšne vrste droga (odvisnost) je ženski spol? Ali so droge zapor? Ali je zapor za ženske droga?

Prispevek se konceptualno povezuje z empirično podprtim člankom (glej Muršič, 2006), v katerem na osnovi pogovorov z obsojenkami, ki imajo izkušnjo zasvojenosti z drogami, razmišljam o njihovih življenjskih položajih, o penologiji in o širših problemih z drogami v sodobnem času.

2 Kakšnega spola je sodobni zapor za ženske?

Menim, da sta dva odgovora (od treh možnih) na to vprašanje očitno napačna. Številni po mojem mnenju utemeljeno dokazujejo, da je naša družba še zmeraj izrazito mačistična, iz česar izhaja, da tudi institucija za inkarceracijo žensk ni niti srednjega niti ženskega, pač pa moškega spola. Zapor za ženske je ukrojen po meri patriarhalne kulture¹ in opravlja (poleg ostalega) vlogo družbenega nadzora nad ženskami. Bosworth (2000: 277) na osnovi tipa žensk, ki so jih v zgodovini najraje zapirali (npr. noseča ali spolno aktivna dekleta, prostitutke, tatice in druge) sklepa, da je bil zapor že od začetkov tudi v vlogi nadzovanja žensk. S pomočjo predstav o "dobri" in "slabi" ženskosti je opravičeval svoj obstoj (ibidem: 279).

Če se torej zavzemamo za to, da bi bil dejavnik spola v sodobnih zaporih bolj upoštevan (v smislu prilagajanja specifičnim potrebam ženske zaporniške populacije),² se moramo zavedati, da je bilo "prilagajanje zaporov ženskam" v zgodovini že v funkciji načrtovanja in izvajanja čim bolj učinkovitega nadzora nad ženskami: ukvarjali so se z vprašanjem, kako naj zaporsko okolje kar najbolj vzpodbuja razvoj normativno pričakovanih ženskih načinov razmišljanja, čustev in vzorcev vedenja, kako torej zaprto žensko čim bolj približati idealu ženstvenosti (Kanduč, 2001: 40).

Tudi danes se na eni strani razvijajo "ženskam prilagojeni programi", ki poskušajo biti karseda učinkoviti v smislu zmanjševanja povratništva, vzdržnosti do uporabe drog, pa tudi istovetenja z vlogami odgovornih delavk, mater in žena,³ na drugi strani pa kritični ocenjevalci cenijo ravno tiste oblike ženskega upiranja, ki jih nosilci omenjenih programov razumejo kot neuspeh (Snider, 2003: 371). Poskusi približati se potrebam ženskega spola naj bodo zato vselej oblikovani (in neprekinjeno spremljani!) na osnovi previdnega razmisleka, kdaj so konkretni programi zopora

¹ Da je značaj ženskih zaporov patriarhalen, je ugotovila npr. Grozdanič (2001: 104).

² Da v ženskih zaporih specifične lastnosti in potrebe žensk niso dovolj upoštevane, ugotavlja npr. Puhar (1995: 309, 319) in ocenjuje, da se nad obsojenkami izvaja večje institucionalno nasilje kakor nad moškimi.

³ Med "ženskimi potrebami" obsojenk se najpogosteje omenjajo potrebe, povezane z vzdrževanjem higiene, nego in skrbjo za otroke, nosečnostjo in viktimiziranostjo zaradi različnih zlorab (glej Dowden, Andrews, 1999).

v resnično pomoč (ženskemu) spolu in kdaj zgolj nadzor nad njim. To predpostavlja aktivno sodelovanje samih žensk pri razvijanju, izvajanju in vrednotenju programov. Šelihova (2001: 83) meni, da je tretma v zaporu najprikladnejše oblikovati na način, da se vedno upošteva interes in predvsem privolitev obsojenke.

3 Kakšne vrste zapor je ženski spol v sodobni kulturi?

Tako zastavljeno vprašanje ne dopušča dvoma glede tega, ali ženski spol sploh je zapor. Temu ne ugovarjam, saj v vsakdanjem življenju obstaja več kot dovolj dokazov, da biti ženska v naši kulturi predstavlja svojevrstno ujetost (enako, čeprav na določeni ravni radikalno različno, pa velja tudi za moške!). Po Kanduču (2001: 396) je "igranje" ženske vloge na odru patriarhalne družbe – zaradi številnih omejitev, nasilja, zatiranja, podrejenosti, izkoriščanja in manjvrednostnega statusa – mogoče primerjati z zaporniškim življenjem. Podvprašanja so lahko npr.: V kolikšni meri gre pri ujetosti v spol za prostovoljno inkarceracijo? Gre za zapor odprtega, polodprtega ali zaprtega tipa? Gre za dosmrtno ječo? Ali gre celo za smrtno kazen? So mogoče kakšne ugodnosti? Kakšne so sankcije zaradi neupoštevanja pravil zapora (beri: spola)? So dovoljeni prosti izhodi iz spola? Je mogoč pogojni odpust iz spola? So obiski dovoljeni oz. nadzorovani (formalna/neformalna kontrola druženja)? Kakšni programi strokovne obravnave so na voljo ženskam (npr. razni "dušni pastirji" in "medikalizatorji" žensk)?

Odgovori na ta vprašanja bi bili v primeru različnih konkretnih žensk specifični glede na vselej edinstven preplet osebnih, medosebnih, socialno-ekonomskih oz. družbenokulturnih dejavnikov. V najslabšem primeru lahko biti ženska pomeni kmalu umreti (ženski spol kot smrtna kazen!) ali pa neprostovoljno umirati na obroke v dosmrtnem "zaporu" zaprtega tipa, brez "prostitih izhodov", brez "ugodnosti", brez "možnosti pogojnega odpusta", izolirana, socialno izključena (ali pa bedno vključena),⁴ formalno in

⁴ Dandanes je pogosto – namesto o popolni socialni izključenosti – ustrezneje govoriti o vključenosti v družbo, vendar z nizkim statusom. Sodobni procesi izključevanja imajo naravo t. i. vključujočega izključevanja – nekateri ljudje so vključeni s pomočjo načinov in sredstev izključevanja (Agamben po Zaviršek, 2003: 223, 224).

neformalno hipernadzorovana, brez strokovne pomoči ali kvečjemu s kompulzivnim vključevanjem v strokovne programe "pomoči", ki pogosto krepijo odvisnost, pasivnost in discipliniranost žensk, praviloma ob izdatni podpori najrazličnejših medikamentov.⁵ Soltau (po Zaviršek, 1994: 181) ugotavlja, da ženske zaradi spolno specifične socializacije pogosto ne prepoznavajo priložnosti za življenjske spremembe ali pa jim takih priložnosti resnično manjka. Kakorkoli, v obeh primerih njihovo življenje spominja na zaporniško životarjenje.

4 Kakšne vrste droga (oz. celo odvisnost) je ženski spol?

Kritičnemu očesu zlahka postane očitno, da je odvisnost nekaj imanentnega družbeno konstruiranemu ženskemu spolu in vsakdanji realnosti žensk. Zdi se, da spolno specifični socializacijski vzorci (pri)zadenejo (omamijo) ženske (oz. jih pripravljajo tako, da se same omamljajo) in jih učinkovito usmerijo v igranje ukročene, neavtonomne oz. odvisne ženske. Družbeno zelena vloga se zraste z njeno samopodobo, zato ženska sama sebi postane najhujša ječarka: da bi ohranila pozitivno sliko o sebi, od sebe terja dosledno konformiranje družbeno posredovani vlogi ženske, s katero se istoveti. Rezultat družbeno prevladujočega procesa socializiranja žensk je pogosto negativna samopodoba (dvom vase, doživljanje sebe kot nevredne, nesposobne, nemočne), prepričanje o lastni nesamozadostnosti, samoobtoževanje, zapostavljanje lastnih potreb, tesnoba, samodestruktivnost, zavrtost izražanja zahtev po spremembi neupravičenega vedenja drugih (torej zavrtost izražanja jeze).⁶ Takšno dojemanje sebe, drugih in medosebnih odnosov je (visokorizična) osnova za razvoj vsakršnih odvisnosti.⁷ Odvisnost lahko namreč razumemo kot izraz specifičnega odnosa do sebe in zunanjega sveta (prim. Zaviršek, 1994: 180).

⁵ Pomoč, ki naj bi bila socialno integrativna, pogosto izključuje (Zaviršek, 2003: 223), npr. s strašljivo razširjenim kemičnim manipuliranjem ženskih možganov (nevroleptiki, antidepresivi idr.).

⁶ Milivojević (1999: 319) jezo opredeli kot zahtevo drugemu, da spremeni vedenje.

⁷ Da osebe z nizkim samospoštovanjem in izrazitejšo anksioznostjo bolj verjetno razvijejo odvisnost, velja tudi v uradni slovenski psihiatriji (glej npr. Čebašek - Travnik, 1999: 42).

Ko gre za odvisnost od nedovoljenih drog,⁸ je ženski spol lahko pomemben dejavnik tveganja za razvoj le-te, škoda za uporabnico drog pa večja kot v primeru, če gre za moškega. Zdi se, da so ženske, ki so odvisne od drog, bolj ranljive in bolj resno izpostavljene zdravstvenim in psihosocialnim tveganjem kot moški.⁹ Pomemben dejavnik v tem smislu je gotovo dejstvo, da so ženski odkloni od družbeno pričakovanih norm strožje (neformalno in formalno) sankcionirani, saj so zahteve po normalnosti izraziteje uperjene v ženske kot v moške (Zaviršek, 1994: 180).

V sodobni zahodni kulturi nikakor ni vseeno, ali določeno drogo uporablja moški ali ženska. Droge spreminjajo svoj status, pa tudi status tistega, ki jih uporablja, glede na to, ali jih uporablja moški ali ženska (Zaviršek, 1994: 182). Ženske običajno izbirajo družbeno sprejemljivejše droge, takšne, ki ne prinašajo deviantnega statusa in ki omogočajo, da ostane odvisnost dolgo nemoteča, neopazna oz. prikrita (ibidem). Če postane vidna in nekonvencionalna (v smislu očitnega odklona od normativov za ženski spol), pa v procesih družbenega reagiranja kmalu postane osrednja in totalitarna (v smislu prekritja celotne identitete) dimenzija dožemanja s strani drugih (in samodožemanja!). Žensko se praviloma označi kot nemoralno (tudi v spolnem oz. promiskuitetnem smislu),¹⁰ medtem ko se zdi, da je odvisnost moških manj povezana z moralnimi razvrednotenji.

Biti ženska odvisnica od prepovedanih drog in hkrati še obsojenka pa lahko v najslabšem primeru pomeni tudi izčrpati se ob poskusih upravljanja z dvojno stigmo oz. upiranja ekstremno negativnim moralnim etiketam,¹¹ ki jih družba neusmiljeno lepí. Učinek stigmatiziranja se multiplicira, ko se ženska na koncu pogosto poistoveti z vsiljeno razvrednoteno identiteto.

⁸ O odvisnosti lahko govorimo, ko se okrog uživanja drog osredotočijo vse življenjske dejavnosti odvisne osebe (glej Droge, tvoj vodnik: 8).

⁹ Raziskave kažejo, da odvisnost od drog bolj globoko in popolno prizadene življenje žensk kot moških (Rebec, Nolimal, 1994: 23).

¹⁰ Iz raziskav res izhaja, da je žensko uživanje nedovoljenih drog pogosto povezano s prostitucijo (Rebec, Nolimal, 1994: 20), kar pa seveda ne opravičuje (in opravičuje) moralnih razvrednotenj žensk.

¹¹ Označene so kot storilke kaznivega dejanja in uporabnice drog, obenem pa so obsojane zaradi odklona od predpisane spolne vloge. Dejavniki poglobljanja stigmatizacije so lahko nadalje tudi etnična pripadnost, socialno-ekonomski status, spolna usmerjenost in podobno (Malloch, 2000: 355).

5 Ali so droge zapor?

Pomagamo si lahko s podvprašanji. So droge nevarne same po sebi? Ali droge nujno "inkarcerirajo" uporabnika? Je mogoče imeti varno razmerje z drogami? Imamo pravico do (nevarnega) razmerja z drogami? In tako naprej.

Problematika uživanja drog je izredno obremenjena (zasičena) s stereotipi, predsodki in mistifikacijami. Konkretno razmerje z določeno drogo (ali več drogami) je vselej rezultanta interakcije mnogih dejavnikov znotraj treh razsežnosti: lastnosti specifične droge, osebnostnih in drugih osebnih karakteristik uporabnika ter specifičnega sociokulturnega konteksta (glej Čebašek - Travnik, 1999: 141). Določene oseb(nost)ne lastnosti lahko v specifičnih socialnih in širšedružbenih pogojih vodijo k samodestruktivnim vzorcem uporabljanja drog. Tudi uporaba t. i. lažjih drog lahko v določeni konstelaciji okoliščin vodi k takemu načinu življenja, ki rezultira v resnih telesnih in psihosocialnih škodljivih posledicah (Milivojević, 2002: 156). En povsem možen ekstrem je biti močno odvisen od kanabisa (odvisnost lahko spremljajo različne reaktivne psihične težave in škodljive spremembe osebnosti), druga možna skrajnost pa je razmeroma neproblematično redno uporabljati heroin. Stopnja odvisnosti (oz. težav zaradi nje) torej ni odvisna le od substance, temveč tudi od osebnosti uporabnika in njegove aktualne življenjske situacije oz. od njegovega emocionalnega odgovora na to situacijo (ibidem: 152, 153).¹²

Droge kot substance pa imajo tudi lastnosti, zaradi katerih je njihova pretirana uporaba tvegana ne glede na osebnost in (psiho)socialni kontekst uporabnika. Droge se sicer razlikujejo v zmožnosti povzročanja odvisnosti (stopnji adiktivnosti), opozoriti pa velja, da tudi "lažje droge" (kot je npr. kanabis) motijo delovanje možganov in jih lahko ob kronični rabi poškodujejo (ibidem: 151).

Merila, kdaj je neka raba drog že zloraba, niso nekaj nespornega oz. splošno sprejetega. Za protagoniste vojne proti vsakršnemu uživanju drog je vsakršna raba že avtomatsko zloraba. Uradna psihiatrična opredelitev zlorabe slednjo definira kot način dolgotrajnejšega uživanja drog, ki povečuje tveganje za zdravje

¹² Ne pozabimo, da je posameznikova življenjska situacija vselej v pomembni meri določena s socialnimi oz. širšimi družbeno-kulturnimi dejavniki.

(tvegano uživanje) ali način, ki že škodi zdravju (škodljiva raba) oz. telesnemu, duševnemu in socialnemu delovanju (Čebašek - Travnik, 1999: 137, 138). S perspektive medicinskega modela je najboljši odnos do prepovedanih drog popolna abstinenca. Prevelika nevarnost namreč izhaja že iz droge same po sebi.

Na uradni spletni strani Urada za droge RS (Droge, tvoj vodnik: 6) najdemo glede tveganosti rabe drog drugačen poudarek, namreč da nevarnost izhaja iz neznanja in da je dobra informiranost nujna za samostojno sprejemanje odločitev o (ne)uporabi drog. Na istem mestu lahko preberemo, da obstaja toliko različnih odnosov do drog, kolikor je uporabnikov. Ali gre za uporabo ali zlorabo drog, lahko ocenimo šele, če podrobneje poznamo človeka in njegove življenjske okoliščine (ibidem: 7). Zlorabo opredelijo kot »odnos do drog, ki zaradi količine, pogostosti jemanja, telesnega in psihičnega ustroja ter družbenega položaja osebe privede do negativnih posledic tako za uživalca kot njegovo okolje« (ibidem: 8).

Glede na to, da različne snovi uživa veliko različnih posameznikov, ki imajo za to najrazličnejše razloge (ibidem: 10), je nemogoče enoznačno odgovoriti na zgoraj zastavljeno vprašanje, *ali droga uporabnika inkarcerira*. Okoliščine, motivi, potek in posledice uživanja drog so vselej specifični, zato je posameznikovo razmerje z drogo mogoče celovito presojati le ob podrobnejšem poznavanju konkretnega posamičnega primera.

O motivih uporabe drog je bilo že veliko napisanega. Na splošno lahko rečemo, da je uživanje drog način manipuliranja s svojim psihofizičnim aparatom (pa tudi zunanjim svetom).¹³ Gre predvsem za vzbujanje prijetnih oz. lajšanje neprijetnih čustev in občutkov (prim. Milivojevič, 2002: 153; Hren, 2003: 187). Pogosto gre tudi za manipuliranje v smislu spreminjanja svojih psihofizičnih zmožnosti: da bi bili bolj zmožni (in konkurenčni) ali pa manj zmožni (in zato v nekem smislu opravičeni).

Uživanje drog kaže razumeti (posebej v začetni fazi) predvsem kot poskus uresničitve oz. zaščite posameznikovih (bolj ali manj zavestnih) vrednot in (psevdo)potreb.¹⁴ Ker pa ljudje droge uživajo

¹³ Uporaba drog ima praviloma tudi "transakcijsko" oz. sporočilno funkcijo. Gre za svojevrstno komunikacijo s pomembnimi (v pozitivnem ali negativnem smislu) osebami, npr. z družino, prijatelji, avtoritetami, pa tudi s samim sabo.

¹⁴ S psevdopotrebo je mišljena (v resnici zgolj) želja, ki ji posameznik neupravičeno pripiše značaj potrebe (torej nečesa, brez česar nikakor ne more

tudi takrat, ko jim ni nič več pomembno (razen drog), lahko uporabo drog opredelimo še nekoliko širše, namreč kot specifičen poskus adaptacije na subjektivno doživetje (oz. občuteno) življenjsko situacijo.

Za sodobni čas je značilno, da vse bolj posegamo po drogah za vzbujanje prijetnih oz. eliminiranje neprijetnih čustev.¹⁵ Ljudje v sodobni zahodni kulturi imamo vse nižji prag tolerance za neprijetna čustva (ki imajo sicer – s svojim signaliziranjem, da so ogrožene naše vrednote – zelo pomembno vlogo pri zagotavljanju preživetja), obenem pa vedno teže doživljamo čustva s prijetno valenco (ki so pomembna predvsem v smislu večanja kakovosti življenja) (glej Milivojević, 1999: 9). Vsak neprijetni čustveni ton si prizadevamo čim hitreje nevtralizirati (brez drog nam to težko uspeva!), prijetna čustva pa doživljamo razmeroma zelo redko (in šibko) (spet si lahko pomagamo z najrazličnejšimi drogami). Temu (globaliziranemu) pojavu bi lahko rekli svojevrstna "emocionalna razvajenost", ki se kaže kot potencialno zelo nevarna siromašnost oz. okrnjenost našega čustvenega sveta.¹⁶

Emocionalnost sodobnega človeka je v pomembni meri družbeno konstruirana in usklajena z duhom časa, v katerem smo zaradi strukturnih in ideoloških pritiskov, prisil ter zapeljevanj pretežno emocionalno neadaptirani oz. neuravnovešeni (Muršič, 2004: 391). Eden možnih poskusov prilagoditve je – kot že rečeno – tudi (zlo)uporaba drog.

Bolj ali manj refleksivna (premišljena, ozaveščena) odločitev posameznika, da bo eden izmed njegovih odgovorov na subjektivno doživetje življenjsko situacijo tudi uporaba drog, je vedno posledica svojevrstne kombinacije dejavnikov. Znanih je veliko dejavnikov oz. kontingenc, ki so statistično povezani z uporabo drog, niso pa zadostni ali nujno prisotni pogoji v vsakem posamičnem primeru.

Osebe, ki uživajo droge, so do lastne uporabe drog bodisi

preživetji. Ker takšno precenjevanje želje (ki je po definiciji nekaj, brez česar lahko preživimo) vodi v "katastrofiranje" v primeru njene neizpolnitve, ima veliko motiva(k)cijske energije. (glej Milivojević, 1999: 247, 248).

¹⁵ Drog se poslužujemo tudi zato, da sploh lahko poskušamo iti (oz. dirjati) v korak z zahtevami časa.

¹⁶ Ta pojav je delno mogoče pojasniti tudi z brutalnim kulturno posredovanim imperativom sreče, za katero se dandanes vsi "po Sizifovo" pehamo in izčrpavamo.

ambivalentne (notranji konflikt, delna distanca) bodisi mislijo, da s tem ni popolnoma nič narobe (lahko so celo t. i. "ponosni uživalci drog") (Milivojević, 2002: 138). Za zadnje je še bolj značilno zanihanje in zmanjševanje resnosti težav v zvezi z uporabo drog, kar naj bi bilo sicer nasploh karakteristično za uživalce drog (Droge, tvoj vodnik: 28). Morebitno motiviranje k prenehanju z uporabo (ali vsaj zlorabo) je pri teh posameznikih zato v prvi vrsti usmerjeno k razvijanju ambivalentnega odnosa do uživanja psihoaktivne snovi.

Nemara ključno vprašanje se nanaša na posameznikovo pravico do uporabe (in tudi "zlorabe") drog. Tradicionalnemu (moralističnemu) pristopu je dovolj dobro oz. sprejemljivo le neuživanje drog oz. popolna opustitev njihove uporabe. Sodobnejši (bolj libertinski, realistični in pragmatični) pristopi pa uživanje drog štejejo kot le eno izmed legitimnih posameznikovih izbir.

Dekleva (1999: 174) ugotavlja, da so mnoge "uporabi drog naklonjene" vsebine v sodobnem času že del prevladujoče kulture (normalizacija uporabe drog!) in glede na to omenja dve legitimni smeri delovanja: prizadevanje za bolj moralno, človečno, drogam manj prijazno kulturo in pa razvijanje intervencij s stališča sprejemanja obstoječe kulture kot dejstva. Menim, da je oboje treba kombinirati. Dejstvo je, da ljudje uporabljajo droge (vedno so jih in zelo verjetno jih vedno tudi bodo), kar pa je povezano s številnimi tveganji oz. nevarnostmi, zato je vsem potencialnim in aktualnim uporabnikom treba posredovati informacije o učinkih drog, načinih varne uporabe in o osnovni samopomoči, tistim, ki droge uporabljajo izrazito nefunkcionalno, pa ponuditi ustrezne individualizirane programe pomoči. Zavzemati se moramo za bolj realistično informiranje (s ciljem omogočanja bolj racionalnega odločanja glede (ne)uporabe drog) in razvoj mehanizmov za zaščito uporabnikov drog kot potrošnikov, ki imajo pravico do zajamčenih standardov kakovosti dobrin (ibidem). Najpomembnejše se mi zdijo tiste intervencije, informacije oz. znanja in veščine, ki večajo posameznikove kapacitete za funkcionalno upravljanje s tveganji (in s pogoji življenja nasploh) in ki predvsem širijo zmožnosti za kakovostno življenje brez drog. Med temi kapacitetami oz. zmožnostmi so ključne tudi pozitivna samopodoba, večja čustvena refleksivnost (pismenost) in najrazličnejše (pro)socialne veščine, povezane z vrednostnim sistemom, ki je naklonjen spoštovanju in odgovornosti do sebe in drugih.

Kot družbenokritični socialni pedagog pa ne želim nikoli pozabiti, da je – ob najrazličnejših neposrednih intervencijah preprečevanja in zmanjševanja škode – napore vselej treba usmerjati tudi na raven širših družbenih struktur in procesov, ki nudijo simbole, kako naj razumemo sebe in zunanji svet, določajo pogoje naših življenj ter tako tudi stopnjo tveganja (ne)uporabe drog.

V specifičnem življenjskem kontekstu (oz. specifičnem emocionalnem odzivu nanj) je lahko (oz. se vsaj zdi) tvegana in škodljiva tudi neuporaba drog. Dekleva (ibidem: 173) opozarja, da ljudje v enačbo odločanja glede uporabe drog ne vključujemo samo informacij o škodljivosti substanc za naše zdravje, temveč se poslužujemo tudi drugih meril. V skladu s temi (kulturno posredovanimi) merili se neuporaba drog včasih (iz)kaže kot preprosto preveč tvegana oz. škodljiva, da bi abstinirali.

Zagovarjam stališče, da ima posameznik (kot "samoupravljalec") pravico do odločanja o tem, kaj bo vnesel v svoje telo, torej tudi do (zlo)uporabe drog in s tem povezanih življenjskih stilov (glej npr. Kanduč, 2003: 161). Vendar pa ob priseganju na človekovo avtonomijo pri izbiri življenjskega sloga pogosto spregledamo, da je avtonomija v razmerju do uživanja drog pogosto vprašljiva. Uživanje drog je nemalokrat izhod v sili v kontekstu pomanjkanja najrazličnejših virov za drugačno prilagoditev na vsakdanje življenje. Seveda ima posameznik tudi v tem primeru pravico do uporabe droge, vendar se je v takih okoliščinah morda smiselneje zavzemati predvsem za njegovo pravico do kakovostnejšega življenja. V nasprotnem primeru se poudarjeno sklicevanje na pravico posameznika, da uporablja droge, lahko razume tudi kot prizadevanje za kemično (oz. politično) pasivizacijo ljudi, ki živijo v bednih položajih znotraj družbene strukture. Petrovec opozarja na dodaten vidik, namreč na dejstvo, da se "svobodna volja" pri uporabi drog pogosto čedalje bolj izgublja v prisilnih dejanjih, ki izhajajo iz stisk (abstinenčnih in drugih). Četudi bi se človek v nekem trenutku želel odločiti drugače, v naslednjem tega že ne zmore več (Petrovec, 1995: 106). Avtor ima vsekakor prav, opozoriti pa je treba, da tak potek pri uporabi drog ni nujen, še več, nujen ni niti v primeru, ko gre za zasvojenost od nedovoljenih drog. Prevladujoč diskurz o uživanju drog neupravičeno ne dopušča možnosti, da je zasvojenost lahko tudi nadzorovana. Prevladuje predstava, da prav vsi zasvojeni trpijo in potrebujejo pomoč, da zasvojenost nujno vodi

v izgubo sposobnosti odločanja ter v psihofizični in socialni razkroj. V skladu s takšno simbolizacijo zasvojenca odrekajo sposobnost samostojnega odločanja o tem, kaj je zanj prav, smiselno in dobro (glej Herwing - Lempp, Stover po Fojan, 1998: 24).

Ob zaključku razmišljanja o tem, ali so droge zapor, kaže skleniti, da droge same po sebi vsekakor niso ječa. Tveganja za inkarceracijo v svet omame se pričnejo šele z njihovo uporabo, druženje z njimi pa lahko bolj ali manj (ali pa sploh nič) spominja na ujetost v zatohlo celico. Odnosi z drogami so najrazličnejši in vsak je zgodba (ali celo svet) zase. Na enem koncu kontinuuma je uživanje drog mogoče primerjati z zaporom (v smislu radikalne redukcije posameznikovih zmožnosti za avtonomno, svobodno življenje), na drugi skrajni strani pa se kot kontrast kaže visokoindividualizirano, samodoločeno, svobodn(jašk)o druženje z drogami. Proti kateri od obeh robnih leg bo gravitiralo konkretno posamično razmerje z drogo, je odvisno od prepleta mnogih okoliščin. Ker poteka in posledic uporabljanja drog ne moremo nikoli v celoti predvideti, je vsakršno uživanje drog tvegano početje. Za vsakogar. Vendar za ene bolj, za druge manj. Tako kot življenje samo.¹⁷ Žal.¹⁸

6 Ali je zapor za ženske droga?

Dandanes, to je v družbi, ki producira najrazličnejše odvisnosti (saj mrhovinarsko živi od njih) in ki je tudi sama odvisna (od odvisnih potrošnikov, predvsem pa od ekonomije),¹⁹ je marsikaj droga, pravzaprav (vsaj potencialno) skoraj vse. Na zapor za ženske lahko pogledamo iz čisto posebne perspektive, če se vprašamo, *ali je zapor za ženske droga*. Odgovor na to (in vsako) vprašanje je lahko bolj ali manj zapleten. Na tem mestu se bom zadovoljil s preprosto instrumentalizacijo (oz. eksploatacijo) vprašanja, ki

¹⁷ Živeti je v sodobni zahodni kulturi različno tvegano predvsem v odvisnosti od različnih položajev, v katerih se ljudje nahajamo znotraj družbene strukture oz. v odvisnosti od virov (osebnih, socialnih, ekonomskih, kulturnih, političnih), s katerimi razpolagamo.

¹⁸ "Žal" je v tem primeru politična izjava, ki implicira zagovarjanje pravičnejše družbene razporeditve najrazličnejših virov z namenom zmanjševanja najrazličnejših tveganj.

¹⁹ Glej Kanduč (2003: 154).

je dovolj priročno, da na kratko in pristransko izrazim svoj odnos do zapiranja žensk. Kakršenkoli zapor (ne glede na spol njegovih ujetnikov) se mi v pretežni meri zdi civilizacijski anahronizem. V tem pogledu sem minimalist. Zagovarjam čim manj zapora, dokler obstaja, pa se zavzemam tudi za čim boljši zapor (predvsem v smislu varovanja pravic in svoboščin zaprtih oseb, zmanjševanja škode zaradi bivanja v zaporu, zagotavljanja potrebne pomoči in pogojev za psihosocialno učenje ter v smislu neprekinjenega vzpodbujanja vključevanja osebe v družbo). Šelih in Grozdanić (2001: 4) ugotavljata, da zapor – ne glede na vse boljše in humanejše načine ter pogoje prestajanja zaporne kazni – ne usposablja za življenje na svobodi, zato se zavzemata za uresničevanje alternativnih načinov družbenega reagiranja na delinkventna vedenja žensk. Menim, da mora to veljati toliko bolj za populacijo odvisnih od drog. Žal pa kaže, da je zapiranje ljudi – tudi tistih, ki so storili kaznivo dejanje zaradi težav z drogami – še vedno (oz. celo vse bolj!) tako (politično) privlačen odgovor na njihova neželena (kazniva) vedenja, da bo še dolgo vztrajalo. Zdi se, da je sodobna družba prav odvisna od te institucije, ki je eden najbolj v oči bijočih dokazov barbarskosti sodobne kulture. Barbarskosti v smislu nezmožnosti oz. – kar je še huje – pomanjkanja volje za bolj civilizirano odzivanje na kršitve pravil družbenega sožitja (oz., če smo manj naivni, pravil reprodukcije obstoječih razmerij moči v družbi). Zapor lahko razumemo kot svojevrstno legalizirano nelegitimno trdo drogo, katere uporaba je bistveno bolj tvegana in škodljiva kot uporaba nedovoljenih psihotropnih snovi. Kakšna naj bo politika do uporabe te "droge"? Popolna "abstinenca" se zaenkrat ne zdi realističen cilj, kar pomeni, da pride v poštev preprečevalna politika (v smislu prizadevanja za čim manj zapora oz. za razvoj alternativnih načinov sankcioniranja družbeno nesprejemljivih vedenj) in pa politika zmanjševanja škode zaradi uporabe te "droge". Uporabnike (torej tiste, ki zapor ohranjajo pri življenju) je treba informirati o učinkih, tveganjih in načinih varnejše uporabe, tistim, ki to "drogo" uporabljajo izrazito disfunkcionalno (npr. tako, da v zaporu vidijo samo sredstvo za pravično kaznovanje, onesposabljanje kriminalcev in zastraševanje), pa ponuditi ustrezne "programe pomoči" (npr. pomoč pri razvijanju alternativnega, humanejšega vrednostnega sistema).

7 Zaključek

Zdi se, da droge postanejo resnično zlo šele v zli družbi in v žilah izgubljenih ljudi, ki jih aktualni družbeni sistem producira. Če si ženska (uporabnica drog), se zadeva še dodatno zaplete, posebej če pristaneš v zaporu.

Ukrepe preprečevanja in zmanjševanja škode zaradi uporabe drog je treba zastaviti precej širše – v smeri kulturnega sramotenja globaliziranega ekonomskega sistema in zagovorništva človečnejših makro- in mikrodružbenih aranžmajev. Če se ozremo naprej, nobena smer družbenega razvoja ni nujna, kljub temu da nas zainteresirani prepričujejo v nasprotno. Osebnostno in politično se je treba odločiti, katere vrednote bomo zagovarjali in živeli. Iti moramo v smeri izboljševanja strukturnih pogojev življenja,²⁰ v katerih uporaba drog ne bo le ena redkih dosegljivih opcij (ali celo nuj) posameznikove prilagoditve na življenjski položaj oz. v katerih bo uživanje drog lahko (varna) uporaba in le po resnično avtonomni izbiri tudi “zloraba”.

Drugače povedano: da bi ljudje imeli manj motivacije za uporabo drog (zaradi drugačnega dožemanja sebe in sveta okrog sebe ter zaradi obilja drugih, privlačnejših opcij), tisti, ki bi jih vendarle uporabljali, pa možnost za varnejše “odnose” z njimi – da bi bilo takih zgodb, kot smo jih slišali od obsojenk, čim manj.

Zdaj bom zaključil. Ker pa ne bi rad zaklenil, bom končal z vprašanji, ki si jih kaže prej ali slej zastaviti: Kakšen je naš sistem vrednot? Ali naj uporabljamo (oz. nadaljujemo oz. poskušamo prenehati) droge? Kaj z (ne)uporabo (ali s prenehanjem uporabe) drog tvegamo? V kakšni družbi živimo? V kakšni družbi želimo živeti? Je to res družba brez drog? Ali nimamo danes le drog brez družbe? Do kakšne družbe imamo pravico? Se moramo najprej spremeniti sami ali naj se najprej spremeni družba? Kaj pa, če lahko s spreminjanjem sebe spreminjamo družbo? Kaj pa, če je hkrati nujno povezati se s podobno mislečimi in skozi odločno kulturno zagovorništvo alternativnega razvoja doseči spremembe v družbeni strukturi?

²⁰ Programi obravnave obsojenk s težavami z drogo bi morali prispevati k spremembi strukturnih problemov vsakdanjega življenja konkretne ženske, ki jo v nasprotnem primeru po prihodu iz zapora zlovesče čakajo.

8 Literatura

Bosworth, M. (2000). Confining femininity: A history of gender, power and imprisonment. *Theoretical Criminology*, vol. 4, No. 3, August 2000, str. 265–284.

Čebašek - Travnik, Z. (1999). Zloraba in odvisnost od psihoaktivnih snovi. V M. Tomori in S. Zihlerl (ur.), *Psihijatrija*. Ljubljana: Litterapicta, Medicinska fakulteta Univerze v Ljubljani, str. 137–168.

Dekleva, B. (1999). *Ekstazi in plesne droge*. Ljubljana: Društvo za razvijanje preventivnega in prostovoljnega dela, Pedagoška fakulteta.

Dowden, C., Andrews, D. A. (1999). What works for female offenders: A Meta-Analytic Review. *Crime & Delinquency*, Vol. 45, No. 4, October 1999, 438–452.

Droge, tvoj vodnik – več informacij, manj tveganj. Pridobljeno s svetovnega spleta 20. 3. 2005: http://www.uradzadroge.gov.si/doc_docs/publikacija_droge.pdf

Fojan, D. (1998). *Retorika droge*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.

Grozdanić, V. (2001). Kazna zatvora za žene, resocializacija ili desocializacija. V: Grozdanić, V A. Šelih (ur.), *Žene i kazna zatvora*. Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, str. 85–109.

Hren, J. (2003). Droge v diskurzu zaporov. *Časopis za kritiko znanosti*, let. 31, št. 213/214, str. 179–188.

Kanduč, Z. (2001). Žene, zločini, zatvori: pregled nekih od središnjih kriminoloških problemskih cjelina. V: Grozdanić, V A. Šelih (ur.), *Žene i kazna zatvora*. Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, str. 5–48.

Kanduč, Z. (2003). *Onkraj zločina in kazni*. Ljubljana: Študentska založba.

Malloch, M. (2000). Caring for Drug Users? The Experiences of Women Prisoners. *The Howard Journal of Criminal Justice*, Vol. 39, No. 4, November 2000, str. 354–368.

Milivojević, Z. (1999). *Emocije: psihoterapija i razumevanje emocija*. Prometej, Novi Sad.

Milivojević, Z. (2002). Kaj ti veš, če nisi poskusil. *Ptički brez gnezda, leto 21, št. 40*, str. 136–156.

Muršič, M. (2006). Ob izpovedih obsojenk z izkušnjo zasvojenosti z nedovoljenimi drogami. *Socialna pedagogika, vol. 10, št. 1*.

Muršič, M. (2004). Opredelitev nasilja v sodobnih medosebnih odnosih. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo, let. 55, št. 4*, str. 388–394.

Petrovec, D. (1995). Penološka in postpenalna obravnava narkomanije. V B. Merc (ur.), *Odvisnost – družbeni problem včeraj, danes, jutri*. Maribor: Obzorja, str. 100–113.

Puhar, S. (1995). Diskriminacija žensk v kazenskem postopku in pri izvrševanju zaporne kazni. *Socialno delo, št. 5*, str. 309–320.

Rebec, A., Nolimal, D. (1994). Ženske in droge. *Mreža drog, št. 4*, str. 9–28.

Snider, L. (2003). Constituting the Punishable Woman: Atavistic Man Incarcerates Postmodern Woman. *The British Journal of Criminology, Vol. 43, No. 2*, 2003: 354–378.

Šelih, A. (2001). Kućni red kaznenih zavoda kao odraz usmjerenja zavoda? V: Grozdanić, V. A. Šelih (ur.), *Žene i kazna zatvora*. Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, str. 67–84.

Šelih, A., Grozdanić, V. (2001). Uvod. V V. Grozdanić in A. Šelih (ur.), *Žene i kazna zatvora*. Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, str. 3–4.

Zaviršek, D. (1994). *Ženske in duševno zdravje – o novih kulturah skrbi*. Visoka šola za socialno delo, Ljubljana.

Zaviršek, D. (2003). Notranja nasprotja socialnega dela pri uresničevanju človekovih pravic v postmodernih družbah. *Socialno delo, št. 4–5*, str. 219–230.

Pregledni znanstveni članek, prejet novembra 2005.